

Адреса для покликань: Цілісність процесу емоційного виховання дитини протягом другої вікової “епохи” // Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах нової структури і змісту початкової освіти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, Полтава, 23 – 25 квітня 2001 року. – Полтава: ПДПУ □ м.. В.Г.Короленка 2001. – С. 134 – 135.

Олена Лобач

ЦІЛІСНІСТЬ ПРОЦЕСУ ЕМОЦІЙНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ ПРОТЯГОМ ДРУГОЇ ВІКОВОЇ “ЕПОХИ”

Традиційно емоціональність людини вважалась ознакою її невихованості й безкультурності. Дитину вчили володіти своїми емоціями, приборкувати їх розумом. Теорія та практика виховання більшою мірою піклується про розвиток інтелектуальних здібностей, а емоційне життя дитини винесено за рамки організованого педагогічного процесу. Тому надзвичайно актуальною є проблема осмислення специфіки процесу емоційного виховання особистості. Мета пропонованого повідомлення – визначити хронологічні рамки емоційного виховання як цілісного процесу.

На сьогодні залишається відкритим питання про вікові межі психічного розвитку дитини. Вікова періодизація, зокрема, визначається системою освіти. Наприклад, у США дітей до 12 років називають молодшими школярами, а далі починається відомий «тинейджер». Школа Ж. Піаже розглядає вік від 7 до 12 як відносно гомогенний. Е. Еріксон виокремлює “латентну” (З. Фрейд) стадію розвитку, яка триває від 6 до 12 років. Саме у другій половині даної стадії, між 9 – 12 роками відбувається кристалізація особистісних структур, які дають підставу прогнозувати поведінку школяра на наступні 4 – 6 років.

Вітчизняна вікова психологія спирається на принципи вікової періодизації, висунуті Л.С Виготським і переосмислені Д.Б. Ельконіним. Відповідно до концепції Д.Б. Ельконіна, вікові зміни зумовлені переорієнтуванням на опанування або інструментальної, або потребово-мотиваційної сторін діяльності. Він розглядає окремі епохи та стадії (періоди), які поділяються більш-менш гострими кризами. Учений об’єднує дітей

дошкільного і молодшого шкільного віку однією “дужкою” і називає цю епоху “другим дитинством” [7, с. 74 – 77].

Д.І. Фельдштейн детально розгорнув та експериментально перевірів припущення Д.Б. Ельконіна щодо формування й розвитку особистості дитини в системі “дитина – суспільство”, яке дозволило йому виокремити дві фази (перша – від народження до 10 років; друга – від 10 до 17 років) та три етапи у розвитку дитини (0 – 3 роки; 3 – 10 років і 10 – 17 років) [5, с. 145 – 155]. Важливо те, що другий етап за часовими рамками співпадає з епохою “другого дитинства”.

На наш погляд, відносну гомогенність другої вікової “епохи” можна пояснити, зокрема, домінуванням емоційної сфери у сприйманні дитиною світу й іншої людини, про що свідчать не тільки психологічні (А.О. Люблинська, Л.П. Обухова, В.А. Петровський, П.М. Якобсон та ін.) але й фізіологічні дослідження (Д.М. Крилов, А.Г. Хрипкова, Д.А. Фарбер та ін.). Відомо, що нейрофізіологічна основа емоцій включає коркові й підкоркові утворення, від їхньої взаємодії залежить характер протікання емоцій. Якщо порівняти показники електроенцефалограми мозку у стані спокою у дітей 7 – 9 та 10 – 12 років з електроенцефалограмою дорослої людини виявляється, що показники *спокою* молодшого школяра аналогічні показникам дорослої людини у *збудженому стані*, а в молодшому підлітковому – близькі до типу дорослого [3, с. 20]. Це пояснює ідентичність динаміки протікання емоційних процесів у дошкільників і молодших школярів, які характеризуються емоційно-експресивною виразністю, чистотою прояву емоцій, їх лабільністю, рухливістю, інтенсивністю та імпульсивністю емоційних реакцій тощо. Але на даному етапі спостерігається значна розбіжність якісно-змістових характеристик емоційної сфери.

На відміну від дошкільнят молодші школярі здатні розкрити узагальнений смисл морально-емоційних категорій (жалість, цікавість тощо), у розповідях дітей набагато більша увага приділяється опису думок і почуттів. Н.Д. Билкіна та Д.В. Люсін, вивчаючи онтогенез уявлень дітей про емоції,

довели, що до 10 років дітям відкривається розуміння амбівалентності почуттів, стає посильним аналіз складних емоцій через звернення до додаткової інформації, а також введення конкретної ситуації в більш широкий контекст [1, с. 43].

Г.О. Цукерман [6, с. 20 – 24] підкреслює, що рефлексивні досягнення, накопичені насамперед в області гуманітарного знання, набутого в процесі цілеспрямованої навчальної діяльності, визначають новий рівень спілкування, предметом якого поступово стає власний емоційний досвід. Новий рівень спілкування на межі молодшого шкільного і підліткового віку служить інтерпсихічним простором подальшого психічного та особистісного розвитку. Наступає перелом у розвитку суб'єктності як усвідомлення авторства власного життя. Нижчий, дитячий рівень суб'єктності характеризується вірою в пріоритетність впливу зовнішніх сил на людину та події її життя, а більш високий полягає в переході від зовнішнього до внутрішнього локусу контролю.

Домінуючою характеристикою другої вікової епохи, за Д.І. Фельдштейном, є формування відносин “Я в суспільстві”, коли дитина розглядає та стверджує себе серед інших людей і прагне бути схожим на них [5, с. 146], тобто “присвоює суспільство”, “його потреби, мотиви і навіть емоції” [7, с. 494]. Вже на початку молодшого шкільного віку діти не вважають власну точку зору єдиною, а здатні бачити себе очима інших.

Імовірно, саме ці теоретико-психологічні положення сприяли тому, що чисельні психолого-педагогічні дослідження з проблем емоційного розвитку особистості, зокрема, дошкільника сфокусовані на розвитку саме соціальних емоцій дитини (О.В. Запорожець, В.К. Котирло, Я.З. Неверович, Л.П. Стрелкова, О.Л. Кононко та ін.). Провідною ідеєю цих праць є актуалізація механізмів децентрації дитини, орієнтації її на іншу людину, оволодіння азбукою емоцій, емоційною регуляцією поведінки і діяльності, виховання моральних почуттів і позитивного ставлення до себе [2, с. 34–35]. Принципово новим є підхід В.А. Петровського, який обґрунтовує особистісно-орієнтовану психологію виховання дошкільнят і молодших школярів, спрямовану на розвиток

емоційних устремлінь [4, с. 113 – 131]. Проте, у дошкільній педагогіці, яка має безумовний психологічний характер (її важко відокремити від педагогічної психології), виховання вважається лише необхідною педагогічною умовою емоційного розвитку особистості. Процес виховання правомірно вбачається прерогативою педагогічної науки.

Педагогіка початкової школи часто стоїть осторонь надбань дошкільної педагогіки з проблем емоційного розвитку особистості та психології емоцій. Безумовно, ці наукові здобутки “враховуються” як індивідуальні й вікові психологічні особливості дитини, але формально, тому що на практиці (і навіть в теорії) логіка виховання суперечить закономірностям емоційних процесів. Осмислюються шляхи, підходи та психолого-педагогічні умови забезпечення наступності дошкільної та початкової ланок освіти, але дитячий садок мислиться як період підготовки до навчання у школі, а школа актуалізує попередні знання й досвід дитини. Безперервність і цілісність виховного процесу лише декларується. І справедливо нарікають, що виховний процес асимілюється у навчальний, а виховний вплив традиційно спирається на причинно-наслідкові зв'язки у ланцюжку: вимога – її аргументація – контроль. У такій ситуації емоційне виховання залишається на емпіричному рівні, коли його успіх залежить від емоційних якостей особистості вихователів, а емоційна сфера особистості школяра формується стихійно, у кращому випадку через психологічну освіту (у школах нового типу психологія входить до навчального плану початкової школи як окрема дисципліна).

На наш погляд, молодший шкільний вік відіграє у становленні особистості унікальну роль, тому що він одночасно завершує дитинство і розпочинає новий життєвий етап – шкільний. Відносно дошкільника учень початкової школи є образно висловлюючись старшокласником, але в новій соціальній ситуації, в новому соціумі його сприймають як найменшого і себе він часто відчуває саме таким. Звідси внутрішня невизначеність молодшого школяра, характерна підвищена тривожність, емоційна чутливість і в той же час бурхливий розвиток особистості дитини, який можна порівняти лише із

періодом від народження до трьох років. Динамізм становлення особистості дитини диктує динамізм процесу емоційного виховання у початковій школі, коли завдання, зміст, форми й методи виховання учнів 1-го, 2-го, 3-го і 4 класів принципово відрізняються, але залишається єдиною мета і внутрішня логіка цілісного емоційно-виховного процесу.

Отже, ми вважаємо “епоху” другого дитинства *емоційною епохою*, що дозволяє зберегти цілісність процесу емоційного виховання від 3 до 10-11 років. Саме емоційна епоха, нам здається, визначає “латентність” даної стадії становлення особистості, коли система відношень, емоційно-ціннісні переживання й орієнтації, загальний образ світу, себе й іншого продовжують карбуватися через емоції, а не через свідомість, що ми спостерігаємо у теорії та практиці виховання молодшого школяра. Справжні емоційно-ціннісні ставлення приховані від зовнішнього і внутрішнього споглядання, незважаючи на зовнішню виразність емоційних проявів, приховані через їхню ситуативну мінливість, надзвичайну емоційну рухливість. “Стрій душі” (К.Д.Ушинський), характер унікальної душевної мелодії, що звучатиме протягом усього життя, настроюватиме й оберігатиме “Я” особистості, створюється саме в емоційну епоху.

Література

1. Былкина Н.Д., Люсин Д.В. Развитие представлений детей об эмоциях в онтогенезе // Вопросы психологии. – 2000.– № 5.– С. 38 – 48.
2. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному віці): Навч. посібник для вищих навч. закладів. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
3. Крылов Д.Н. Критические периоды в психофизиологическом развитии детей и подростков // Психогигиена детей и подростков / Под ред Г.Н. Сердюковой, Г. Гельница. – М.: Медицина, 1985. – С. 17 – 35.
4. Психология воспитания: Пособие для методистов дошкольного и начального школьного образования, преподавателей, психологов. / Под ред. В.А. Петровського. – 2-е изд. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 152 с.
5. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе. – М.: Педагогика, 1989. – 208 с.
6. Цукерман Г.А. Десяти-двенадцатилетние школьники: «ничья земля» в возрастной психологии // Вопросы психологии. – 1998.– №3.– С. 17 – 31.
7. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.